

RASPRAVE

Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 43/1 (2017.)

UDK 811.163.42'35

811.163.42'34

Pregledni rad

Rukopis primljen 6. XII. 2016.

Prihvaćen za tisak 7. VI. 2017.

Blaženka Martinović

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

I. M. Ronjgova 1, HR-52100 Pula

*bmartino@unipu.hr*KODIFIKACIJA HRVATSKE NAGLASNE NORME
(ILI KAKO NAŠI PRIRUČNICI GOVORE)

Propisana naglasna norma, razasuta u priručnicima, nije usustavljena i ujednačena pa time ni općeprihvaćena. Cilj je rada propitati naglasne ostvaraje koje kodeks donosi, pretakanjem riječi iz (rječničkih) priručnika u govornu izvedbu, čime bistrimo tendencije koje su prevagnule u priručničkome naglašivanju. Na koncu su to i mjesta u naglasnome sustavu koja je potrebno ponovno jezično isplanirati i funkcionalnostilski izdiferencirati.

Uvod

Sociolingvisti sve češće jezičnu uporabu opisuju u okviru višega (visokoga) i nižega (niskoga) varijeteta¹ suvremenoga hrvatskog jezika.² S motrišta naglasne norme još je uvijek otvoreno koja je točka polazištem za određivanje varije-

¹ Takve su razdiobe preuzete iz Fergusonove teorije o diglosiji (Ferguson 1959). Definicija niskoga i visokoga varijeteta razlikuje se od autora do autora, pr. *niži varijetet* kod Udier i Gulešić Machata (2011) jest razgovorni idiom, a kod Kalogjere (2009) *niski varijetet* najviša je razina što ju prosječni hrvatski građanin dosegne u poznavanju norma standardnoga hrvatskog jezika nakon obrazovanja. *Niski* varijetet, osvrnuvši se na pisanu komunikaciju, Matešić smatra uzusom, i definira ga neutralnim, uobičajenim, uprosječenim, općim (Matešić 2013b: 42). Visoki se varijetet počesto doživljava kao arhaičan, artificijelan i neneutralan idiom. Kalogjera drži da se njime koristi samo uža akademska filološka zajednica, a Matešić, na istome tragu, visokim varijetom naziva normu zapisanu u priručnicima.

² Polazimo od razlike: standardni varijetet (uži termin) : standardni jezik (prostor varijeteta), usp. Mićanović 2006.

tetnosti³, naime govoreni neutralni tip standardnoga jezika danas još nije jedinstvenim kodeksom poduprt pa je svako opisivanje osuđeno na probiranje ortoepskih podataka iz postojećih normativnih priručnika te na osluškivanje (tek pretpostavljenih) komunikacijski kompetentnih govornika.⁴

Rad skreće pozornost na izgovor, na naglasnu normu, što je već u samome početku istraživanja složeno, redom: otvoreno je pitanje referentne točke s koje se promatra raslojavanje, zatim pitanje ovladavanja naglasnom normom i pitanje stavova govornika o propisanome standardu. Polazimo od teze da su naglasne značajke višega i nižega varijeteta, koje se danas spominju i/ili opisuju u literaturi, nastajale (planskim) odmicanjem od naglasno neutralnoga, jedinstvenoga varijeteta ili (nedovoljno uspješnim) primicanjem njemu, što je, na koncu, suprotno uobičajenom amalgamu u klasičnoj diglosiji, te suprotno ostalim normama dvaju varijeteta čija se sjecišta mogu definirati središnjim ili neutralnim.⁵ Klasični primjer diglosije primjenljiv je na većinu norma hrvatskoga standardnog jezika, no ne i na naglasnu. Krećemo od teze da vrsta naglasaka i distribucijska pravila nisu dovoljan kriterij razdiobe, naime usvojen novostokavski naglasni sustav ne znači i dosljedno slijediti zacrtana distribucijska pravila, i obrnuto. Niski varijetet nije isključivo pojednostavnjeni visoki varijetet (pojednostavnjivanje i nije fenomen koji je u jeziku uvijek primjenljiv), on je, između ostaloga, odraz neujednačenih i nesustavnih naglasnih rješenja razasutih u priručnicima (koja se zatim poučavaju i za kojima se poseže kao argumentima).

Ako krenemo od pretpostavke da je visoki varijetet zabilježen u normativnim priručnicima, već i usputnim osluškivanjem govorne prakse nameće se da naglasna norma visokoga varijeteta, za razliku od ostalih norma, nije ovjerena. To proizlazi iz nekoliko činjenica (kojima se posvećujemo u radu): 1. naglasni se likovi, pravila i tendencije razlikuju od priručnika do priručnika, 2. priručnici nisu sustavno prišli razrješenju gordijskoga čvora u koji se upetljao naglasak, 3. nije razriješeno ni što priručnici nude: visoki ili neutralni varijetet (je li *pažljivi*, *nje govani*, *birani stil* ujedno i *neutralni stil*?) i 4. teško je zamisliti govornika koji bi naglasio tekst koji je na tragu jednoga postojećeg normativnog priručnika.

³ Riječ je o varijetetnosti koja se isprepleće u pojedinome funkcionalnome stilu / registru. To se posebice istražuje na primjeru gramatičke i leksičke norme u publicističkome i znanstvenome stilu / javnome i akademskome diskursu (usp. Matešić i Plešković 2014).

⁴ Ponajviše se očekuje od akademske zajednice, i svjesna i svakodnevna uporaba standardnoga jezika, i u pisanoj i u govornoj komunikaciji.

⁵ Takav odnos najbolje može oslikati Vennov dijagram koji donosi preklapajući odnos unutar uobičajene diglosije/triglosije. No tu bi se moglo govoriti (u skladu s teorijom o diglosiji/triglosiji) i o najvišoj, srednjoj i najnižoj varijanti (kao što se navodi u radovima o hrvatskome srednjovjekovlju, usp. K. Lozić Knezović i G. Galić Kakkonen 2010).

Od visokoga preko neutralnoga do niskoga

I. Škarić ponajviše se pozabavio rastakanjem naglasne norme, naime prikazivao ju je trima idiomima: *klasični* hrvatski (nastao normativističko-političkim nastojanjima), *općeprihvaćeni* hrvatski idiom (nastaje spontano) te, između njih smješten, *prihvatljivi* hrvatski (inačica općeprihvaćenoga idioma) (Škarić 2009: 20–21). Iz popisa značajka svakoga od njih jasno je da je Škarić središnji idiom, inačicu nižega varijeteta, promatrao kao sjecište značajka dvaju krajnjih. Ovaj rad ide u smjeru modificiranja takvih gledišta i opisa, naime srednji varijetet promatramo kao jedinstven sustav.⁶

U dosadašnjim opisima nižega i višega varijeteta (usp. Udier i Gulešić Machata 2011, Matešić 2013b) za ortoepsku se normu, kojoj se pristupa također iz kuta klasične diglosije, najčešće navode ove značajke: 1) viši (kodificirani) varijetet: usvojeni tonski naglasci i zanaglasne dužine; dosljedna primjena distribucijskih pravila, pomicanje naglasaka na proklitiku, slogotvorni *r* u kvantitetskoj opreci, razlikovanje određenih i neodređenih oblika pridjeva naglaskom i sl.; 2) niži varijetet: usvojeno naglasno mjesto, gubljenje kvantitete i neutralizacija kvalitete na kratkim slogovima – prijelaz prema udarnome sustavu, slogotvorni *r* uvijek kratak, redistribucija naglasaka u određenih kategorija riječi, ne ostvaruju se zanaglasne dužine.⁷ Zamjećujemo da je grupiranje prema navedenome modelu odviše pojednostavnjeno. Prema gornjim opisima varijeteta, primjerice, „visoko” bi bilo: *nekoliko pòdātākā, kŕvnik, nā vlāk, zā mene*; a „nisko” bi bilo: *nekoliko podātaka, kŕvnik, na vlāk, za mēne*, no osluškujući jezičnu praksu, svjedočimo da između takvih ostvaraja postoji cijeli sustav koji je vrlo stabilan i opisiv, u njemu bi, primjerice, prevagnulo: *nekoliko podātākā, kŕvnik, idem na vlāk, zā mene*.

Kodeks se pokazuje na primjeru gramatičke norme vrlo ujednačenim, što je i razumljivo i poželjno s obzirom na stabilnost koju mora nuditi gramatika stan-

⁶ Taj neutralni naglasni sustav tek čeka svoje opis, a osnovne značajke naznačene su izlaganjima i radovima u tisku autorice ovoga rada. Neutralni se varijetet od visokoga ponajviše razlikuje u količini proklize, u distribuciji silaznoga tona izvan početnoga sloga određenih imenskih riječi, u (ne)prenošenju naglasaka prema početku imenskih riječi te u trajanju i (ne)gomilanju zanaglasnih dužina. Budući da je zanaglasna dužina činjenica strukture/gramatike jezika, ona se u priručnicima opravdano i donosi pa u ovome radu koji govori kako „priručnici govore” neće biti detaljnije o njoj riječi. Njezin pak status u komunikaciji tema je budućih istraživanja.

⁷ U preporukama učenja jezika kao stranoga stoji da se poučava varijetet koji je između višega i nižega, probiru se značajke s obiju razina, no posebno se ne imenuje taj varijetet, a za naglasnu se normu preporučuje ona iz nižega varijeteta u učenju jezika kao stranoga (Udier i Gulešić Mahata 2011).

dardnoga jezika.⁸ Jedinstvo normativnih propisa ne nalazimo zađemo li na područje ortoepske norme. Ondje se ne može odrediti što je visoko ili više u govoru bez komparativne analize više priručnika. Jedno od rješenja kako bi uobičajena rečenica glasila u visokome/višemu varijetetu probrano je čestotom pojavnice u suvremenim priručnicima⁹:

*Od vode, mladoga češnjaka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*¹⁰

Iz suvremenoga stanja u priručnicima proizlazi da naglasna norma visokoga varijeteta nije jedinstvena i ujednačena. Naglasni se podatci probiru iz priručnika prema učestalosti pojavnice ili intuitivno. U spontanome se govoru ostvaruju zasigurno i drugačija rješenja koja mogu biti standardna ili neutralna (ovdje ostavljamo postrani dinamičke ostvaraje i nestandardna mjesta izgovora), primjerice:

*Od vòdē, mládōga češnjāka, limūnova sōka i žličicē đūmbīrova prāha prāvio je njéžin ōmiljenī nápitak.*¹¹

⁸ Kako priručnici prilaze propisivanju pojedinoj normi dobro oslikava sljedeći primjer – primjer odnosa kodeksa prema morfološkoj normi (oprimgjeno određenim/neodređenim oblikom pridjeva, navescima, uporabom zamjenica i sl.):

a) visoki/viši varijetet: *Od vode, mladoga češnjaka, limunova soka i žličice đumbirova praha pravio je njezin omiljeni napitak.*

b) niski/niži varijetet: *Od vode, mladog češnjaka, limunovog soka i žličice đumbirovog praha pravio je njen omiljeni napitak.*

⁹ Popis priručnika nalazi se u bilješci 12. U njima smo pronašli ovo:

NHKJ: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

HER: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

RHJ-LZ: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

HJS: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbirova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

ŠRHJ: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

VRH: *Od vode, mladoga češnjāka, limūnova sōka i žličice đumbírova praha pravio je njéžin omiljeni nápitak.*

¹⁰ Različiti pristupi u priručnicima mogu se testirati i na drugim tipskim primjerima rečenica, primjerice: *U njezinu životopisu piše da je kroatistica i da se bavi jezikoslovljem.; U intervjuu je dao nekoliko krivih podataka jer se žurio na vlak.; Razni poslanici i svećenici bili su govornici na simpoziju o genocidu u 20. st.; Bolje je susresti puža u šumi negoli zmiju ili sovu. i sl.*

¹¹ Istraživanja su pokazala da se ostvaruju genitivne dužine (posebice množinske), dužine određenih pridjeva i rednih brojeva. Manje se čuvaju dužine I jd. imenica i pridjeva. Škarić apostrofira neostvarivanje etimološke dužine (genitivna i prezentska dužina, a stabilnima drži one koje „ostaju” nakon pomicanja dugih naglasaka (tzv. ispražnjeni naglasak, Škarić 1999: 127). Dužina je dulja u otvorenome slogu, no češće se i skraćuje u govoru, u osnovi traje dulje nego u nastavku, a češće se i čuva od one u nastavku. Govornici koji u svome polaznome idiomu ima-

Nijedan priručnik i nijedan akcentološki rad još uvijek nisu (potpuno) opisali što je naglasno neutralno (u obilju dvostrukosti i višestrukosti) i što je niže od neutralnoga (a još u okvirima standardnoga varijeteta).

Kako priručnici govore?

Zapisana suvremena naglasna norma nije (opće) prihvaćena, pa ni u uskim stručnim krugovima, naime jedna jedinstvena i ne postoji. Jedinstvo priječe tri tendencije kojima priručnicima nisu jednako skloni, redom: 1) labaviji pristup distribucijskim pravilima u određenih kategorija riječi (u složenicama, posuđenicama, vlastitim imenima); 2) previranja u tvorbi riječi i neutralizacija likova s pomaknutim, čelnim naglaskom; 3) ujednaka naglasne paradigme i pretakanje jedinica iz tipa u tip.

Komparativnom analizom¹² suvremenih rječničkih priručnika i gramatika¹³ uočavamo kojoj su tendenciji skloniji pojedini priručnici. Zasad samo rječnici NHKJ i HER donose silazni ton nepočetnoga sloga (kao jedini lik ili kao dubletu, u riječi poput *poljoprivrede*, *dekoltê*, *Austrâlija*), ali nesustavno. U analizi naglasnih inačica tvorenica zaključujemo: da su HJS i VRH skloni istoslogovnoj metatoniji radi izbjegavanja silaznoga tona nepočetnoga sloga (*kroatistica*, *manipulâtor*); ŠRHJ opire se pomicanju naglaska prema početku riječi (čime odmiče i od neutralnosti, pr. *životôpis*, *mišôlôvka*, *jezikôslôvlje*); pomicanju naglaska prema početku riječi najsustavnije su pristupili HJS i VRH (čime učvršćuju neutralan status idioma koji opisuju, pr. *životôpis*, *mišôlôvka*, *jèzikoslôvlje*); u NHKJ-u i HER-u nije neobičan silazni ton izvan početnoga

ju dužine dakako da ih i ostvaruju, a govornici koji ih u polaznome idiomu reduciraju jednako čine i u službenoj uporabi, s tendencijom da ih ne nižu i ne gomilaju (jer postoji svijest o tome da ne zvuče neutralno).

¹² Komparativna je analiza bila opsežnija, zaključci su plod dugogodišnjega bavljenja naglasnom normom, no za ovu prigodu probrani su tek ogledni primjeri.

¹³ Kratice kojima ćemo se služiti: GOHKJ = Babić, Stjepan i dr. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. NZ Globus. Zagreb.; HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. 2002. Ur. Jojić, Lj.; Matasović, R. Novi Liber. Zagreb.; HG = Barić, Eugenija i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.; HJS = Barić, Eugenija i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. 1999. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine. Zagreb.; NHKJ = Vukušić, Stjepan; Zorić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. NZ Globus. Zagreb.; PHG = Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Medicinska naklada. Zagreb.; PPGO = Babić, Stjepan i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. NZ Globus – HAZU. Zagreb.; RHJ-LZ = *Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Ur. Šonje, J. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža” – Školska knjiga. Zagreb.; ŠRHJ = Birtić, Matea i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.; TB-GHJ = Težak, Stjepko; Babić, Stjepan. 2003. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Školska knjiga. Zagreb.; VRH = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. 2015. Ur. Jojić, Lj. Školska knjiga. Zagreb.

sloga i na tvorbenoj razini (*kroaĭstica*, *manipulátor*); HJS i VRH u imenicama na *-ka* dubletno donose i dugouzlazni naglasak pred sufiksom (čime potvrđuju okrenutost široj uporabi, pr. *gimnazijálka* i *gimnazijālka*); u NHKJ-u i ŠRHJ-u više se čuva paradigmataska smjena naglasaka (*tèsār – tesára*; *mèsār – mesára*). Treću tendenciju, tj. ujednaku naglasne paradigme, možemo promatramo na paradigmataskoj i na tipološkoj razini. NHKJ u paradigmataskim smjenama nudi ponajviše naglasnih inačica, imajući, dijelom, u vidu prostornu raslojenost jezika i načelo proširenosti (G mn. *podátākā*, *pòdātākā* i *podâtākā*), u NHKJ-u ističe se i dominacija pravila tzv. kraćenja u zamjenu (u množinskoj paradigmataskoj imenica, pr. *ključevi* i *kljúčevi*; *pòjmovi* i *pójmovi*). Raspodjela riječi unutar tipova i podtipova nije strogo zadana i ne očekuje se stroga raspodjela, no u pojedinim priručnicima nisu zabilježeni ni određeni podtipovi, primjerice u NHKJ-u, ŠRHJ-u i VRH-u ne bilježi se naglasna paradigma promjene tona poput *vâl – vâla – válovi*. Neki priručnici čuvaju naglasne paradigmataske smjene pa je tako u NHKJ-u najživlji podtip promjene mjesta i trajanja (*ksilòfôn – ksilofóna*, *genòcĭd – genocída*), a neki su priručnici skloniji izravnavanju paradigmataske, kao primjerice HER (*zvòno – mn. zvòna*; *grĉ – grĉa*; *hrâst – hrâsta* i sl.).¹⁴

Komparativne analize jednostavnije su u priručnicima koji nude popise, no i iz priručnika s propisima, kao što su gramatike, nije teško dokučiti da je dubletnost stanje vrlo živoga previranja u naglasnome normiranju, nesustavnoga isprepletanja suvremenih tendencija te prirode općeobveznoga priručnika koji bi trebao dati neutralan standard.¹⁵ Ostaje otvorenim koje su od tih inačica neu-

¹⁴ Bilježenje naglasaka u priručnicima još se uvijek nije odmaknulo od „autorstva”, naime podrijetlo autora uvelike određuje koncepciju koja će prevladati, primjerice u HER-u, u kojemu se i u uvodu navodi da će biti zabilježeno tzv. kontinentalno naglašavanje, sasvim je očekivan N mn. u imenica poput *pójam – pójmovi*, *sájam – sájmovi*, *vâl – válovi*, za razliku od NHKJ-a, koji je sklon tzv. mediteranskome tipu, u kojemu je očekivano zabilježeno *pòjmovi*, *sàjmovi*, *vàlovi*, jer je u njemu dominantnije tzv. pravilo kraćenje u zamjenu i sl.

¹⁵ Evo dubletnih primjera iz gramatika koji svjedoče o okrenutosti suvremenim tendencijama (zabilježenima i u rječnicima): a) **A jd.** u NHKJ-u, GOHKJ-u, HG-u: *břzinu* i *brzinu*, *dáljinu* i *dajinu*, *sràmotu* i *sramòtu*, *hlàdnòću* i *hladnòću*, *ljèpòtu* i *ljèpotu*, *planinu* i *plàninu*; b) **V jd.** u NHKJ-u: *vegetarijānce*, *vegetarijānce* i *vègetarijānce*, *elektroanàlizo* i *elektroanalizo*; *ljèpoto*, *plànino*, *sràmoto*; u GOHKJ-u: *Slāvònce*, *Dalmàtĭnce*, *vòjnĭce*; *ljèpoto*, *plànino*, *sràmoto*; c) **N mn.** u NHKJ-u: *ždràlovi*; u GOHKJ-u: *ždràlovi* i *ždrálovi*; d) **G mn.** u NHKJ-u: *rebàrācā*, *rèbārācā* i *rebārācā*; *kòljēnā* i *kòljēnā*; u GOHKJ-u: *bjelānācā*, *pĭsamācā*; *odbĭtāka* i *odbĭtākā*; *gololēdācā*; *obrāzācā*; u HG-u: *kòtlōvā* i *kòtlōvā*, *pòslōvā* i *pòslōvā*; e) **gomilanje zanaglasnih dužina** u NHKJ-u: *prijéstòlnĭčār* i *prijéstolnĭčār*; *nàjāmĭnĭk* i *nájamĭnĭk*; u GOHKJ-u: *náčelnĭk*, *nástavnĭk*, *donáčelnĭk*; f) **prijenos naglasaka na proklitiku**: u HG-u samo u izgovornoj cjelini prijedloga i enklitickoga oblika zamjenice (*zā nj*), prijedloga i I jd. zamjenice *mnom* (*sā mnōm*), niječne čestice *ne* i neprefigiranih glagola (*nè znām*); u PHG-u preporučuje prenošenje; u TB-GHJ-u silazni se naglasci „mogu prenositi” na prednaglasnicu; u PPGO-u navodi se težnja jezične uporabe da se naglasak ne prenosi, napose oslabljeno; u NHKJ-u ističe se da se naglasak rijetko prenosi, posebice oslabljeno prenošenje.

tralne, a koje su odlika višega varijeteta, naime priručnici još uvijek nisu uže i komunikacijski orijentirani. Normativni priručnici u dijelu ortoepskih podataka koje nude ne mogu biti, zasad, osloncem neutralnoga naglasaka.

Tekst koji slijedi donosi tipske primjere, naime dvostrukosti i višestrukosti ogled su suvremenoga zapisanoga/propisanoga stanja naglasne norme u rječnicima (podcrtane su one riječi koje uporaba dodatno dublira):

*Odlučio sam se vratiti u **djetīnjstvo/djetīnjstvo** pa sam **otputòvao/òtputovao** na otok, očekujući **primoprèdaju/primoprèdaju** sjećanja. Na **svjetioníku/svjètioníku** sam pronašao **ksilòfòn/ksilofòn** našega **nājāmníka/nājamníka/nājamníka/nājamníka**, koji mi je bio **nadòhvāt/nādohvāt/nādohvāt/nādohvāt** ruci, i zasvirao sam. Zvuk se širio **krājem/krājem**, poput crkvenih **zvónā/zvônā**. **Vālovi/Válovi** su zapljuskivali **kīpove/kípove** od stijena, nisam osjećao **zīmu/zímu**. Sjetio sam se i staroga **tesára/tèsāra**, sina mjesnoga **đrvosječē/drvosječē**, koji je također ondje nekada živio, imao je **svijétlosívu/svjetlòsīvu/svijetlósívu/svijétlosívu** bradu i često se prepirao, kao u **sāmoobrani/samodòbrani**. Bio je **cjèpidlaka/cjepídlaka/cjèpidlaka** i nije podnosio **brzòpletòst/břzopletòst** kod ljudi, cijenio je **poslúšnòst/pòslūšnòst**. Na žalost/Nazalost, o njemu nisam našao **podátākā/pòdūtākā** u telefonskom imeniku, a nije više bilo ni njegova **gròba/gròba** ispod staroga **hrásta/hrāsta**. Mislim **dā je prèpušten / da je prèpušten** zaboravu, tek je ovdje spomenut u nekoliko rečenica...*

Uočljiva su odmah nesustavna rješenja (posebice u pomicanju naglasaka prema početku riječi) te previranja u naglasnoj tipologiji koja idu u smjeru naglasne ujednačke. Što je od svega toga neutralni standard, aproksimativni ili empirijski standard? Prema ustaljenoj definiciji kodificirana prozodija hrvatskoga standarda treba biti općeprihvaćena, općeobvezatna, regionalno neutralna. Priručnici u svojim uvodnim poglavljima ističu da donose ono što je *opće-standardno*, da opisuju *kodificirani, općestandardni, općeobvezatni, općejezični, neobilježeni, neutralni, priopćajni te asocijativno i kontekstualno neopterećen standardni jezik*, a označuju ono što je *pokrajinsko, razgovorno, žargonsko, administrativno...* (prepletom normativnih, stilističkih i strukovnih oznaka), no to se čini ponajviše na leksičkoj razini, kod naglasnih likova to se ne navodi (da se ne bi zadiralo u upitno distribucijsko pravilo?!).¹⁶ Krenemo li od pretpostavke da svaki funkcionalni stil / komunikacijski tip ima svoju normu, jasno je da se u priručnicima daje naglasna norma ponajviše „viših stilova”, a ne neutralna norma (posebice je to vidljivo, i očekivano, u ŠRHJ-u). U gra-

¹⁶ Svjesno izbjegavanje silaznoga tona izvan početnoga sloga u priručnicima samo da bi se zadovoljilo distribucijsko pravilo, a ne logika, uzus i uobičajen izgovor jest primjer pridjeva sa *svjetlo-*: m. r. *svijétloplāv* – ž. r. *svijetlopláva*; m. r. *svijétlosív* – ž. r. *svijetlosíva* (umjesto: *svjetloplāv* – *svjetlopláva* – *svjetloplávo*; *svjetlosív* – *svjetlosíva* – *svjetlosívo*).

matikama stanje je nešto drugačije, ondje se, primjerice, običnijima drži silazni naglasak nepočetnoga sloga u određenih kategorija riječi.¹⁷ Time se ne potire načelo sustavnosti, naprotiv, sustavno je pravilo koje silaznim tonom izdvaja, primjerice, V jd. i G mn. – težeći ujednaci oblika, a ne cijele paradigme. Jezična ekonomija kao koncept nije uvijek primjenljiv na naglasnu normu, naime ujednaka na horizontalnoj osi (primjerice da u G mn. preteže silazni ton: *kòtlovi* – *kòtlōvā*, *pòslovi* – *pòslōvā*, *krívci* – *krívācā*, *glúmci* – *glúmācā*, *stúpci* – *stúpācā*...) snažnija je od ujednake na vertikalnoj osi (isti naglasak u cijeloj paradigmi). Silazni ton G mn. i u ostalim višesložnim riječima kad bi se našao izvan početnoga sloga ne ugrožava sustav, on je u skladu s takvim sustavom. Naime, šire gledano, utjecaj je na sustav jednak u: 1. *īstovjetan* i *istōvjetan* i u: 2. *kolégij* i *kōlēgij*, no druga se dubletnost ne donosi u većini priručnika. Prva se funkcionalnostilska (pseudo)dubletnost¹⁸ nalazi u priručnicima (posebice u HJS-u i VRH-u), iako se time zadire u naglasnu tipologiju i paradigmatika prelagivanja riječi iz tipa u tip (*festivāl* – *festivála* > *fēstivāl* – *fēstivāla*), što je na koncu pravo pitanje naglasnoga sustava, a drugoj (pseudo)dubletnosti, tj. inačicama sa silaznim tonom, ne nalazi se mjesta zbog diktiranoga distribucijskoga pravila (argumentirajući to održivošću sustava)¹⁹, iako u konačnici takvo (selektivno) labavljenje ne utječe dramatično na naglasni sustav, kao što nije utjecalo ni prvo „popuštanje”.²⁰

Govore li govornici kao i priručnici?

Kod dijela govornika koji izgovaraju *poljoprìvreda*, *samoòbrana*, *nekoliko podātākā* i dalje su žive smjene *festivāl* – *festivála*, *dekānāt* – *dekanāta*, *mjēsto* – mn. *mjēsta*, *haēfdē* (HFD) – *haēfdēa* i sl. Vrlo je teško zamisliti govornika

¹⁷ U složenicama koje u drugome dijelu imaju leksem koji i izvan složenice nosi silazni ton (*poljoprìvreda*), u posuđenicama (*informātor*), u stranim vlastitim imenima (*Voltēr*), u izgovoru kratice (SAD – [esadē]), u govornoj riječi s prednaglasnikom, paradigmatiski u G mn. (*iskústvo* – *iskústāvā*; *muškārāc* – *muškārācā*) (HG 2005: 71). U svim su gramatikama izostavljeni primjeri imenica sa središnjim kratkouzlaznim naglaskom koje također obično imaju silazni ton izvan početnoga sloga u G mn. (*zelēnilā* – *zelēnilā*; *rečēnica* – *rečēnīcā*). V jd. također je uobičajen u višesložnicama sa silaznim tonom (*abecēdo*, *violīno*).

¹⁸ Ovdje govorimo o pseudodubletnosti jer kontekst diktira uporabu kojega od likova, naime funkcionalnostilska uvjetovanost (u „višim stilovima” *istōvjetan*; u razgovornome jeziku *īstovjetan*) naglasne inačice izdvaja iz „prave” dubletnosti, koja se odnosi pak na inačice zamjenjive u bilo kojemu kontekstu / diskursnome tipu.

¹⁹ „... mislimo da su silazni naglasci u nepočetnim slogovima nenormalni.” (HJS 1999: 73).

²⁰ Ovdje polazimo od pretpostavke da se silazni ton nepočetnoga sloga u posuđenicama nije ravnomjerno proširio, naime riječi s manje slogova, one koje su ranije primljene i čestouporabne učestalije su u biranoj uporabi s propisanim naglaskom (*dēkān*, *stūdent*, *fakultēt* i sl.) pa time čuvaju i naglasne preinake u paradigmi, ako ih imaju.

koji bi izgovarao, primjerice, *istovjetan*, *plāvokos*, *sāmoobrana*, ali i *atentātor*, *poljoprivreda*, *svjetlòžūt*, *nekoliko podātākā* i sl. Osluškiivanje prakse potvrđuje da je vrlo realno pronaći onoga („školovanoga govornika”) koji bi izgovarao *istòvjetan*, *plavòkos*, *atèntātor*, *poljoprìvreda*, *samoòbrana*, *svjetložūt*, *nekoliko podātākā* ili *pòdātākā* te da se takvim izgovorom ne bi izdvajao, njegov bi govor zasigurno bio ocijenjen gotovo prestižnim.

Krenuvši od takvih postavki, u anketi među visokoškolskim nastavnicima (napose onima koji poučavaju naglasni sustav hrvatskoga standarda i/ili koji bi ga trebali ostvarivati), provjerili smo je li neutralno ono što je propisano u kojemu od priručnika. Petnaest (N = 15) nastavnika²¹ pročitao je (gornji) tekst s uputom da čitaju standardno i neutralno²², da se zamisle u ulozi spikera (jer izgovor u tome slučaju ne bi trebao skretati pozornost sa sadržaja). U tablici koja slijedi 25 naglasno dvojbenih riječi (iz teksta) komparativno su analizirane prema prevladavajućemu rješenju u priručnicima i prema prevladavajućemu izgovoru anketiranih govornika, pri čemu je težište bilo na mjestu i trajanju naglasaka (jer se slušnom percepcijom točnije razabire od tona).

Tablica 1. Naglasak anketiranih nastavnika u odnosu prema priručnicima:

Primjeri iz teksta (N = 25)	NHKJ	RHJ-LZ	HER	HJS	ŠRHJ	VRH
Postotak podudaranja izgovora ispitanika (N = 15), s obzirom na većinski rezultat pojedinoga ostvaraja	48 %	32 %	40 %	52 %	48 %	56 %

²¹ 3 fonetičara s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 11 kroatista i 1 prof. psihologije s Filozofskoga fakulteta u Puli, različitih startnih idioma. Cilj ankete nije bio opisati govor „školovanih”, kompetentnih govornika nego tek potvrditi je li njihov govor (koji teži biti neutralnim) ujednačen s kojim od priručnika (koji počesto navode da donose neutralni, općeobvezatni standard). Budući da priručnici nemaju sustavna rješenja (a sustavnim se rješenjem ovdje ne drži samo dosljedna primjena distribucijskih pravila nego i (ne)sklonost kojoj drugoj od navedenih tendencija), što se komparativnom analizom i uočilo, očekivano je da ni probрани govornici neće ostvariti rješenja isključivo jednoga priručnika. Zbog očekivanih je rezultata broj anketiranih govornika sveden na manji broj. Da se ispituje govor višega varijeteta ili klasičnoga varijeteta, onda bi zasigurno valjalo uzeti u obzir i druge govornike. Klasični i visoki varijetet nisu danas izjednačeni, naime klasičnim nazivamo onaj koji je ponajbolje opisao B. Klaić, a ozvučio B. Smiljanić, no danas za njega ima mjesta tek na kazališnim daskama. Visoki se varijetet odnosi na suvremenu propisanu naglasnu normu, koja se danas službeno ostvaruje tek u užoj akademskoj zajednici.

²² Snimani su na Fakultetu u Puli snimačem Zoom H4n Handy Recorder, ostvaraji su verificirani slušnom percepcijom autorice rada.

Preklapanje izgovora anketiranih govornika i naglasaka dvojbenih primjera u priručnicima kreće se od 32 do 56 %. Nijedan govornik nije izgovorio sve primjere prema preporukama samo jednoga normativnog priručnika. Najviše je preklapanja s HJS-om i VRH-om koji su i jedini priručnici koji u uvodnim poglavljima navode da su probirana neutralna naglasna rješenja²³, koja se uočavaju u prenošenju naglasaka prema početku riječi u složenicama (načela proširenosti i prihvaćenosti dobila su primat na konkretnim primjerima, ne u cjelini). Govornici su također u većini slučajeva prenosili naglasak jer su dobili uputu da naglašavanjem ne bi trebali skretati pozornost na izgovor, već sadržaj teksta treba biti u fokusu slušatelja.²⁴ Ono što je priječilo da postotak podudaranja ne bude i veći s priručnicima krije se u tome što su anketirani govornici željeli biti komunikacijski kompetentni, prilagodili su izgovor situaciji. Izgovor koji je propisan nije uvijek uobičajen, a time ni neutralan.²⁵ (Ne)svjesna odstupanja od (sadašnje propisane) naglasne norme u određenim komunikacijskim situacijama čine govornu izvedbu poželjnom.

Umjesto zaključka

Polarizacija kodeksa i uzusa kompetentnih govornika vidljiva je u pristupu tendencijama, naime sadašnji kodeks podupire pomicanje naglasaka prema početku riječi tvorenica, a izbjegava silazni ton istoslogovnom metatonijom na središnjemu slogu. U uzusu kompetentnih govornika u situacijama porabe višega varijeteta čuva se uzlazni naglasak središnjega sloga tvorenica, no ne provode se istoslogovne metatonije silaznih naglasaka (jer „zvuče” obilježeno), a u situacijama porabe neutralnoga varijeteta slijedi se kodeks na primjeru tvorenica, no ponovno ne na primjeru izbjegavanja silaznoga tona nepočetnoga sloga.

Iz svega se nameće da su suvremene tendencije u naglašavanju u kodeksu i uzusu različito zastupljene, naime sadašnji kodeks prepoznaje tek neke tenden-

²³ HJS: „hrvatski općejezični priručnik”; VRH „Slijedeći razvojne tendencije zapadnoštokavskoga naglašavanja, koje vode pojednostavnjivanju i rasterećenju naglasnoga sustava, u izboru se između kodificiranoga i uporabnoga naglasaka prednost davala hrvatskoj zapadnoštokavskoj uporabnoj normi.”

²⁴ Primatelj percepcijski sustav vrlo je važan u akcentologiji jer ponajviše oblikuje stavove. Kompetentni govornici svjesno se odmiču od zamišljenoga ideala standardnoga izgovora / visokoga varijeteta, tj. svjesno mu se i ne primiču kad god žele biti komunikacijski kompetentni. „Idealna govorna izvedba osigurava identičnost i jezičnog i govornog znaka i za govornika i za slušatelja.” (Granić 2003).

²⁵ Silazni je ton izgovaran izvan početnoga sloga ponajviše u G mn. te u složenicama (*primopredaja, samoobrana, sv(i)jetlosivu*). Govor koji je ortoepski korektan ne donosi nužno veću količinu obavijesti, no budući da kreira slušateljev stav, modificira se ondje gdje nije identičan slušateljevu kodu.

cije pa donosi tipski: *istovjetan, plāvokos, sāmoobrana*; ali i dalje *poljoprivreda, svjetložut, atentātor, nekoliko podātākā*, bez funkcionalnoga raslojavanja. S druge pak strane uzus kompetentnih govornika u **neutralnoj uporabi** odlikuju i druge tendencije: *istovjetan, plāvokos; samoōbrana, poljoprivreda, svjetložut, atentātor, nekoliko podātākā*. U **visokome varijetetu** valjalo bi i dalje očuvati prepoznatljiva i (većinom) ustaljena pravila: *istovjetan, plavokos; samoōbrana, poljoprivreda, svjetložut; atēntātor, nekoliko pōdātākā*.

Suvremene gramatike i rječnici vrlo su otvoreni funkcionalnostilskome raslojavanju gramatičkih i leksičkih inačica, no ortoepija još uvijek nije tako opisana. Prvi je korak u tome smjeru razgraničiti „visoko” i „neutralno” te opisati neutralni varijetet, koji se privija uzusu, jer sadašnji ga priručnici (koji bi ga trebali donijeti) sustavno ne donose.

Literatura:

- BANKOVIĆ-MANDIĆ, IVANČICA. 2010. (Ne)prelaženje uzlaznih naglasaka na prethodni slog. *Proizvodnja i percepcija govora*. Zbornik radova. Zagreb. 132–139.
- FERGUSON, CHARLES. 1959. Diglossia. *Word* 15. 325–340.
- GRANIĆ, JAGODA. 2003. Idealne govorne izvedbe – idealni govornici i idealni slušatelji. *Govor* 20/1–2. 99–106.
- KALOGJERA, DAMIR. 2009. Iz diglosijske perspektive. *Jezična politika i jezična stvarnost / Language Policy and Language Reality*. Ur. Granić, J. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku (HDPL). 551–558.
- LOZIĆ KNEZOVIĆ, KATARINA; GALIĆ KAKKONEN, GORDANA. 2010. Odnos crkvenoslavenskoga jezika i govornoga jezika u hrvatskome srednjovjekovlju. *Croatian studies review* 6/1. 211–226.
- MATEŠIĆ, MIHAELA. 2013a. Kako doista govori izvorni govornik hrvatskoga jezika? *Zbornik radova Međunarodnoga suradnoga znanstvenoga skupa Prvi, drugi, ini jezik: hrvatsko-makedonske usporedbe*. Ur. Cvikić, L.; Petroska, E., Hrvatsko filološko društvo (HFD). Zagreb. 22–34.
- MATEŠIĆ, MIHAELA. 2013b. Odraz jezične uporabe u normativnim priručnicima hrvatskoga jezika. *Javni jezik kao poligon jezičnih eksperimenata*. Srednja Europa. Zagreb. 39–51.
- MATEŠIĆ, MIHAELA; PLEŠKOVIĆ, MAŠA. 2014. Između elitizma i demokratizacije: standardni jezik u akademskoj zajednici. *Standardni jezici i sociolekti u 21. stoljeću*. Srednja Europa – Hrvatsko društvo za primijenjenu umjetnost (HDPL). Zagreb. 23–42.

- ŠKARIĆ, IVO. 1999. Sociofonetski pristup standardnom naglašavanju. *Govor* XVI/2. 117–137.
- ŠKARIĆ, IVO. 2009. *Hrvatski izgovor*. NZ Globus. Zagreb.
- UDIER, SANDA LUCIJA; GULEŠIĆ MACHATA, MILVIA. 2011. Kakvom jeziku poučavati neizvorne govornike? Viši i niži varijetet u poučavanju hrvatskoga kao inog jezika. *Nova Croatica* V/5. 329–349.
- VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2014. Naglasci u *Rječniku stranih riječi* i naglasnome priručniku Adolfa Bratoljuba Klaića u usporedbi sa *Školskim rječnikom hrvatskoga jezika*. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2. 497–520.

Codification of the Croatian accentual norm (or how our manuals “talk”)

Abstract

The aim of this paper was the evaluation of the accentual realisations offered by the code, by transposing accented words from modern manuals (esp. dictionaries) into the speech performance. Comparing it with the usage, we understood which rules have dominated in the lexicographical accentuation. Using sample sentences, accentuated according to modern normative manuals, which contain mutual typological differences, we showed how our modern manuals “talk” and evaluated their stylistical neutrality/markedness and prestige.

Ključne riječi: naglasna norma, kodifikacija, uzus, diglosija

Keywords: accentual norm, codification, usage, diglossia